

Българският дубитатив и неговите функционални съответствия при превод на руски¹

Красимира Алексова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“,
Анастасия Мосинец, Санктпетербургски държавен университет

Резюме. В доклада се представят и коментират преводни съответствия на българския дубитатив при превод на руски. Емпиричните данни са извлечени от превод на 10 български изречения с дубитатив, преведени от 18 информатори (български русисти и руски българисти). Анализират преводните еквиваленти на българския дубитатив на руски с частиците за израз на недоверие *якобы* и *будто бы*, с частиците *мол*, *дескать*, *де*, маркиращи чужда реч в изказването, с лексемите *вроде (бы)*, *кажется*, *как будто* като показатели за неувереност, с въвеждащи конструкции, отвеждащи към източника на информация, от типа на *по этим сведениям*, *поговаривают*, *говорят*, както и с подчинени изречения след основен глагол със семантика предаване на чужда реч (*поговаривают, что; ходит молва, что*).

Ключови думи: дубитатив, български език, функционални съответствия, руски език

Bulgarian dubitative and its Russian functional equivalents

Krasimira Aleksova, Sofia University St. Kliment Ohridski, Anastasia Mosinets, Saint Petersburg State University

Abstract. The paper deals with functional equivalents to Bulgarian dubitative when translated into Russian. The data is obtained from translations of 10 Bulgarian sentences containing dubitative forms made by 18 informants (Bulgarian specialists in Russian and Russian specialists in Bulgarian). The paper analyses and comments on equivalents such as structures with particles *jakoby* and *budto by* which mark lack of trust, with particles *mol*, *deskat'*, *de* which mark reported speech in a statement, with lexemes like *vrode (by)*, *kazhetsa*, *kak budto* as markers of uncertainty, with parenthetical structures referring to the source of information as well as with clauses after the matrix verb for reporting.

Keywords: dubitative, Bulgarian, functional equivalents, Russian.

1. Въведение

Една от типологически значимите особености на българския език е наличието на евиденциална глаголна категория. Това, която я отличава от езиците с граматикализирана евиденциалност, е наличието на отделна дубитативна субкатегория наред с индикативната, конклузивната и ренаративната. За съжаление, в някои типологически изследвания богатата българска евиденциална категория е представена невярно като двучленна (вж. Aikhenvald 2004) или въобще не са отразени нейните особености (напр. в Световния атлас на езиковите структури – <https://wals.info/feature/77A#2/16.6/149.6>).

Обект на изследване в настоящата работа са функционалните съответствия на българския дубитатив при превод на руски. Този обект бе избран, тъй като липсва подобно проучване. А то би имало не само теоретична значимост, но и конкретни практически измерения – ще подпомага обучението на студентите по българска филология в Русия и по руска филология в България, а и ще предлага на преводачите варианти на функционалните съответствия на българския дубитатив в руския език.

2. Изследване на функционалните съответствия на българския дубитатив при превод на руски

¹ Настоящият текст е резултат от изпълнението на научната програма на проекта „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен подход и формални граматика“, договор N ДНТС/Русия 02/2, 14.06.2018 г., Фонд „Научни изследвания“, МОН, Р България. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

В художествените текстове, включени в паралелния руско-български корпус на Великотърновския университет (<http://rbcorpus.com/index2.php>), примерите с дубитатив са много редки. Налични са предимно употреби на ренаративни форми с дубитативно значение, в които недоверието се изразява с помощта на лексикални маркери, напр. *Благодаря, не пия — отвърна академикът. Не пиел — ама пък лъжа!* (П.Вежинов) или *Ти за това ли си дошла? — попита Донка сдържано. — Аз пък се чудех... Чудела се!* (П.Вежинов).

За разлика от ниската честота на дубитатива в художествената литература, в публицистични текстове и в текстове от интернет употребата на дубитатива е по-честотна. Именно този факт ни подтикна да съставим анкета с 10 примера с дубитативни форми от български художествени, публицистични и интернет текстове, които нямат превод на руски език. Десетте изречения представят не само трите вида текстове, които ни интересуват, но и варират според темпоралната принадлежност на дубитативната форма. Освен това те се различават и по употребата или липсата в изказването на лексикални маркери за недоверие, които подсилват носената от дубитатива семантика.

Анкетата бе разпространена сред български русисти и руски българисти с молба да предложат най-адекватния според тях превод на българските изречения на руски. В анкетата по никакъв начин не се насочва вниманието към конкретната ни цел – откриване на функционалните съответствия на българския дубитатив при превод на руски. Наблюденията ни обобщават преводите на 11 български русисти и 7 руски българисти. След анализ на отговорите на информаторите отделихме най-честотните способности за предаване на дубитативното значение на руски език.

За изразяване на дубитативната семантика от изреченията с дубитатив, но без лексикални показатели за съмнение и недоверие информаторите предложиха различни руски лексикални маркери:

1) Частици, маркиращи недоверие, напр. *якобы, по-рядко будто бы*, например: *Знам я твоята болка – модни шлагери съм бил пейл, естрадни песни. Не си прав обаче, лебеде. Хиляди хора имат нужда от това. – Страдание твое я знаю – популярные модные песенки я якобы пейл, эстрадные песни / Я знаю, чем ты недоволен: что будто бы я модные, эстрадные песни пою...*

Това е най-честотният вариант на предаване на семантиката на българския дубитатив в отговорите на информаторите. Частиците *якобы, будто* изразяват съмнение по отношение на предаваната информация, а също несъответствие с действителността (Ушаков 2007, Ожегов, Шведова 1999). Това тяхно значение съвпада със семантиката на дубитатива, която също контекстово варира от съмнение до пълно отрицание на достоверността на препредаваната информация. Може да се каже, че двете частици в руския език предават в една или друга степен значението недостовърност и затова са напълно адекватно функционално съответствие на българския дубитатив при превод на руски.

Частицата *якобы* обаче е способна да маркира и невербално поведение, а не само речево (Апресян, Шмелев 2017), което излиза извън сферата на употреба на дубитатива.

2) Частици *мол, дескать, де*, маркиращи чужда реч в изказването (това са т.нар. ксенопоказатели), напр.: *Проверката мина успешно. После все ни натякваха, че ние, останалите сестри, трябва да сме им благодарни, че са ни отървали от глобата, щели били да ни глобят по една цяла заплата най-малко. – Потом нас всё время укоряли, что, мол, мы, остальные сёстры, должны им спасибо сказать за то, что они нас от штрафа спасли. Нас, мол, могли штрафануть минимум на целую зарплату;*

Знам я твоята болка – модни шлагери съм бил пеел, естрадни песни. – Зная я, что тебе не по сердцу – дескать, модные шлягеры я пою, песни эстрадные.

В руските тълковни речници предаването на чужда реч се отбелязва като основно значение на трите частици. Само при описанието на значението на частицата *дескать* е посочена бележката „често с оттенък на недоверие“ (Ушаков 2007). Според Н. Д. Арутюнова при съмнение в истинността на изказването ксенопоказателите се приближават по значение с частицата *якобы*. Посочените частици позволяват на говорещия да снесе от себе си отговорността за съобщаваното, използват се за „отчуждаване“ от предаването, а това се явява първа стъпка в неговото опровергаване (Арутюнова 1992: 50, 2000: 447). Освен това, като правило, тези частици не се употребяват при предаване на изказване за конкретни или общоизвестни факти, а само ако даден факт служи като основание за някакви изводи, подозрения и т.н. (Арутюнова 1992: 50, 2000: 447). Елементът субективна трактовка на предаваната реч до известна степен сближава изреченията с ксенопоказатели и изреченията с дубитатив, в които е представена субективната оценка на говорещия за недостоверност на чуждата информация.

Частичите *мол*, *дескать*, *де* се различават обаче по своята семантика. В значението на частичите *мол* и *дескать* е важен не толкова фактът, че се предават чужди думи, колкото интерпретирането на текста от страна на говорещия (Плунгян 2008). Избирайки тези частици, говорещият показва, че предава не точен цитат, а своето разбиране за изходния текст (или дори невербалното съобщение). Ако употреби *дескать*, говорещият в по-голяма степен се отдалечава от цитирането на оригинала и модифицира първоначалния текст, затова контекстите с *дескать* са по-полемични в сравнение с неутралните контексти с *мол* (Плунгян 2008: 9). Според Е. В. Падучева частицата *мол* сама по себе си не изразява несъгласие с предаваната информация, докато *дескать* може да актуализира този семантичен компонент при наличие на контекстова поддръжка (Падучева 2011: 8). От коментирания ксенопоказатели най-полемичен характер има частицата *де*. Именно тя в най-висока степен предава отношение на говорещия към съобщаването, описвано като „иронически коментар“ (Плунгян 2008: 10).

Що се отнася до стилистичните нюанси, обикновено се отбелязва, че частицата *мол* има разговорна окраска, а *де*, *дескать* се характеризират като просторечни, затова използването им е свързано с някои ограничения. От друга страна, те намират все по-широко разпространение при публицистичната полемика в съвременния руски език (Арутюнова 1992, 2000), а това съвпада със сферата на разпространение на българския дубитатив.

3) Частици *вроде (бы)*, *кажется*, *как будто*, напр. *Ты серьезно ли твердишь, че Ангел щял бил да се върне у нас вдругиден? – Ты всерьез считаешь, что Энгель вроде бы возвращается послезавтра?; Какво се уверяват помежду си, не се знае, обаче имаме сведения, че Цанков е предупредил министър-председателя за опасността, която му готви войската. Бил уж казал: ... – <...> Он как будто сказал: ...*

Лексемите *вроде (бы)*, *кажется*, *как будто* се явяват показатели за неувереност, като се употребяват именно за предаване на неувереност в информацията, получена чрез перцепция (Булыгина, Шмелев 1992: 132). Информацията, получена от чуждо изказване, се интерпретира в езика като перцептуална, затова употребата на такива частици при нейното препредаване е напълно естествено. Именно това прави частичите *вроде*, *как будто* квотативни (Булыгина, Шмелев 1992: 133). Според наблюденията на Т. В. Булигина и А. Д. Шмелев в някои случаи употребата на т.нар. квотативи при предаването в руския език на чужди думи се явява задължителна, напр. при предаването на оценъчна информация (*Фильм, кажется, хороший; Говорят,*

фильм хороший) или при съобщително изказване с функция на въпрос (*Кажется, ты собираешься во Францию; Говорят, ты собираешься ехать во Францию*) (Булыгина, Шмелев 1992: 133). По такъв начин частиците *вроде (бы), кажется, как будто* се явяват показатели за предаване на информация, придобита от чужди думи, а освен това се приближават към семантиката на българския ренаратив, но не и на дубитатива. Те по-скоро позволяват на говорещия да се дистанцира от предаваните факти, отколкото да изрази недоверчива оценка към предаваната информация. Освен това маркерите *вроде (бы), кажется, как будто* се употребяват и при припомняне в случаите, когато говорещият сам поражда изказване, в истинността на което той не е уверен, напр. *Он вроде бы живет на пятом этаже, я точно не помню*, докато българският дубитатив дава оценка за недостоварност на информацията от първоизточника.

4) Въвеждащи конструкции, отвеждащи към източника на информация, от типа на *по этим сведениям, поговаривают, говорят*, напр., *„Севто“ прави може би най-добре продавания му продукт за износ, показва завидни резултати, ама ще кажем, че струва наполовина, щото, ако не бил Донева, щял бил да е фалирал. – Пожалуй, „Севто“ производит его лучший продукт на экспорт, показывает неплохие результаты, но предполагаем, что продукт стоит в два раза дешевле, потому что, говорят, без Донева он бы точно прогорел.*

5) Преводни съответствия с подчинени изречения след основен глагол със семантика предаване на чужда реч (*поговаривают, что; ходит молва, что*), в това число и след глаголи с интерпретационна семантика (вж. Апресян 2004) (*пригрозить, что*): *Знам я твоята болка – модни шлагери съм бил пеел, естрадни песни. – Зная я боль твою – поговаривают, что я эстрадные песни пою, модные шлягеры; Щял бил ножът му да ме стигне – как не! – Пытаются пригрозить, что я от ножа его пострадаю.*

Въвеждащите лексеми и конструкции, а също и глаголите със семантика предаване на чуждото изказване позволяват да се подчертае именно предаването на чужда реч, т.е. реализира се ефектът на т.нар. отстраняване на говорещия от препредаването изказване, но тези лексеми и конструкции не представят субективната оценка на говорещия за недостоварността на чуждата информация.

При употреба на т.нар. интерпретационни глаголи не само се предава чуждата реч, но и се представя смисълът на чуждите намерения така, както ги разбира говорещият. Без допълнителни лексикални или интонационни средства ще остане неясно доколко говорещият е уверен в истинността на предаваното съобщение.

В 10-те примера, използвани в анкетата, бяха включени случаи, в които дубитативната форма в българското изречение се явява заедно с лексикални маркери за недоверие. В такива случаи информаторите не са използвали допълнителни лексикални средства за предаване на дубитатива при превод на руски език. Напр.: *Щял бил ножът му да ме стигне – как не! – Его нож меня достигнет! Как бы не так! / Ножом мог пырнуть меня – как бы не так!* В тези изречения съмнението е изразено на български език не само граматически, но с помощта на възклицанието *как не*. В превода именно руското съответствие *как бы не так* изразява дубитативната семантика и прави излишно добавянето на други лексикални маркери.

В следващия пример високата степен на съмнението на говорещия в достоварността на предаваните чужди думи е породила в главното изречение въпрос за истинността на съобщаваното в чуждото изказване – *Ти сериозно ли твърдиш, че Енгол щял бил да се върне у нас вдругиден? – Ты это серьезно, что Энгол послезавтра возвращается?* За повечето от нашите информатори този въпрос се оказва достатъчен за предаването на дубитативността в превода на руски език.

Само в единични отговори се появяват допълнителни лексикални показатели за дубитативност в коментираното изречение: *Ты всерьез, что ли, утверждаешь, что Енгол якобы хотел вернуться к нам послезавтра?* Това може да се обясни със стремежа да бъде най-точно предадена семантиката, съдържаща се в българския оригинал, където дубитативната семантика е изразена два пъти – граматически и лексикално. В българския език не е рядък случаят, в който дубитативното значение се явява в изказването чрез средствата на две езикови равнища – граматическо и лексикално, а и с помощта на съответстващата на съмнението интонация. В руския превод добавянето на втори лексикален показател за недоверие ни се струва излишно.

3. Кратко обобщение

Става ясно, че основният начин за предаване на руски език на семантиката на българския дубитатив са лексикалните маркери за недоверие от типа на частиците (или съюзи) *якобы*, *будто бы*. Възможно е тази семантика да се представи и чрез някои от т.нар. ксенопоказатели, от които най-близък до българския дубитатив се явява ксенопоказателят *де*. Частицата *дескать* се нуждае от подходящи, поддържащи недоверието, условия, а частицата *мол* показва тенденция за употреба в неутрални контексти (въпреки това не се изключва напълно контекстът с изразено недоверие). Необходимо е да се изтъкне, че ксенопоказателите *дескать* и *мол* служат не за точно цитиране на оригинала, а за представяне на интерпретацията на думите на цитираното лице (или лица) от страна на говорещия, като изходният текст може да се модифицира значително. За разлика от това българският дубитатив повече или по-малко точно предава чуждото изказване. Използвайки тази евиденциална грамема, говорещият изразява не своето разбиране за източника на информация, а своето негативно отношение към тази (чужда) информация. В изречения, в които дубитативната семантика в българското изказване е изразена и чрез лексикални средства, предаването на дубитативността на руски език става именно чрез преводните съответствия на лексикалните маркери от оригинала.

Цитирана литература

- Апресян, Валентина, Шмелев, Алексей. «Ксенопоказатели» по данным параллельных корпусов и современных СМИ: русское якобы. В: *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: по материалам международной конференции «Диалог 2017»*. <http://www.dialog-21.ru/media/3897/apresjanvjushmelevad.pdf> (20.05.2019).
- Апресян, Юрий. 2004. Интерпретационные глаголы: семантическая структура и свойства. *Русский язык в научном освещении*, № 1 (7), 5–22.
- Арутюнова, Нина. 1992. Речеповеденческие акты в зеркале чужой речи. В: Булыгина, Татьяна (отг. ред.). *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис*. Москва: Наука, 40–52.
- Арутюнова, Нина. 2000. Показатели чужой речи *де*, *дескать*, *мол*. В: Нина Арутюнова (ред.). *Язык о языке*. Москва: Языки русской культуры, 437–452.
- Булыгина, Татьяна, Шмелев, Алексей. 1992. Модальность В: Булыгина, Татьяна (отг. ред.). *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис*. Москва: Наука, 110–154.
- Ожегов, Сергей, Шведова, Наталия. 1999. *Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений*. Российская академия наук. Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 4-е изд., дополненное. Москва: Азбуковник.

- Падучева, Елена. 2011. Показатели чужой речи: мол и дескать. <http://lexicograph.ruslang.ru/TextPdf1/ksenomarkery.pdf>
- Плунгян, Владимир. 2008. О показателях чужой речи и недостоверности в русском языке: мол, якобы и другие. В. Wiemer & V. A. Plungjan (Hrsg.). *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen*. (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72.) München: Sagner, 2008, 285–311.
- Ушаков, Дмитрий (ред.). 2007. *Толковый словарь русского языка*. 4 т. Москва: ТЕРРА-Книжный клуб.

References

- Aikhenvald, Alexandra. 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Apresjan, Valentina, Šmelev, Aleksej. «Ksenopokazateli» po dannym parallel'nyh korpusov i sovremennyh SMI: russkoe jakoby. V: *Komp'juternaja lingvistika i intellektual'nye tehnologii: po materialam meždunarodnoj konferencii «Dialog 2017»*. <http://www.dialog-21.ru/media/3897/apresjanvjushmelevad.pdf> (20.05.2019).
- Apresjan, Jurij. 2004. Interpretacionnye glagoly: semantičeskaja struktura i svojstva. *Russkij jazyk v naučnom osvešenii*, № 1 (7), 5–22.
- Arutjunova, Nina. 1992. Rečepovedenčeskie akty v zerkale čužoj reči. V: Bulygina, Tat'jana (otg. red.). *Čelovečeskij faktor v jazyke. Kommunikacija, modal'nost', dejksis*. Moskva: Nauka, 40–52.
- Arutjunova, Nina. 2000. Pokazateli čužoj reči de, deskat', mol. V: Nina Arutjunova (red.). *Jazyk o jazyke*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury, 437–452.
- Bulygina, Tat'jana, Šmelev, Aleksej. 1992. Modal'nost' V: Bulygina, Tat'jana (otg. red.). *Čelovečeskij faktor v jazyke. Kommunikacija, modal'nost', dejksis*. Moskva: Nauka, 110–154.
- Ožegov, Sergej, Švedova, Natalija. 1999. *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka: 80000 slov i frazeologičeskij vyraženiij*. Rossijskaja akademija nauk. Institut russkogo jazyka im. V. Vinogradova. 4-e izd., dopolnennoe. Moskva: Azbukovnik.
- Padučeva, Elena. 2011. *Pokazateli čužoj reči: mol i deskat'*. <http://lexicograph.ruslang.ru/TextPdf1/ksenomarkery.pdf>
- Plungjan, Vladimir. 2008. O pokazateljah čužoj reči i nedostovernosti v russkom jazyke: mol, jakoby i drugie. В. Wiemer & V. A. Plungjan (Hrsg.). *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen*. (Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 72.) München: Sagner, 2008, 285–311.
- Ušakov, Dmitrij (red.). 2007. *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. 4 t. Moskva: TERRA-Knižnyj klub.

Красимира Алексова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по български език
Бул. „Цар Освободител“ 15
София, България
krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

Анастасия Мосинец
Санкт-Петербургский государственный университет
Кафедра славянской филологии
Университетская набережная, д. 11
Санкт-Петербург, Россия
a.mosinets@spbu.ru

